

שיעור עשרים ושישה

בהמת וחלת ארנונא

גרסינן בגמרא (ו ע"א):

בעו מיניה מרבא: בהמת ארנונא חייבת בבכורה או אין חייבת בבכורה? כל היכא דמצי מסלק ליה בזווי – לא קא מיבעיא לן דחייב, כי קא מיבעיא לן – היכא דלא מצי מסלק ליה בזווי, מאי? – אמר להו: פטורה. – והתניא: חייבת! – התם – דמצי מסלק ליה.

איכא דאמרי, אמר רבא: בהמת ארנונא פטורה מן הבכורה, ואף על גב דמצי מסלק ליה. עיסת ארנונא – חייבת בחלה, ואף על גב דלא מצי מסלק ליה. מאי טעמא – בהמה אית לה קלא, עיסה לית לה קלא.

הראשונים נחלקו מהי "בהמת ארנונא".

רבינו חננאל פירש דמיירי בבהמה שיש בה שותפות לנכרי, דקי"ל כל שיד נכרי באמצע פטורה מן הבכורה. וכן הביא בספר המכתם והמאירי, וכן כתבו רבינו דוד ומהר"ם חלאווה בשם יש מפרשים.

אך הריטב"א ועוד מקשים על פירוש זה, שהרי קיי"ל בריש מסכת בכורות דבהמה שיש בה שותפות עם גוי – פטורה מן הבכורה (וכך נוהגים היום), שאפילו אם מקנה לגוי חלק קטן מהבהמה – פטורה (בכורות ג ע"א). וא"כ מאי מספק"ל הכא?

ואכן המאירי כותב דכיוון שבגמ' שם יש מחלוקת בזה, האם בהמה שהיא בשותפות גוי פטורה או לא, מספק"ל כמי ההלכה.

אמנם עכ"פ, רוב הראשונים – הרי"ף והרא"ש, תוס', רש"י, מהר"ם חלאווה, רבינו דוד, ריטב"א ועוד – ביארו, דלא מיירי שיש חלק ממשי השייך לגוי. אלא מדובר באיזו זכות שיעבוד שיש לגוי בבהמת הישראל.

רש"י מפרש: "המלך נוטל עישור מן הבהמה ומן התבואה". ומשמע שמדובר במס קבוע. אמנם מדברי הרשב"א בתשובה ועוד משמע, שאין כאן מס קבוע אלא שחיילותיו של המלך מזדמנים למקום מסוים, והם נוטלים מבהמותיהם של תושבי העיר.

בין כך ובין כך, לפי רוב הראשונים יש הבדל ברור בין "שותפות" לבין "ארנונא".

אלא שיש לבאר, דאם לא מיירי בשותפות אלא רק בזכות מסוימת – מדוע באמת מכריעים דפטורה מן הבכורה, ולפי לישנא בתרא אע"ג דמצי מסלק ליה בזווי דינא הכי, דפטורה מן הבכורה (לפי גרסת רש"י בגמ'). וכן הקשה גם בקובץ שיעורים (אות כא). והתשובה בזה ברורה: מוכרח להיות שדי בכך שיש לגוי זכות ושיעבוד, ואין צורך בשותפות דווקא.

וכך יש לדייק מדברי רש"י, שכתב (ד"ה חייבת בבכורה) דקיי"ל כל שיד נכרי באמצע – פטורה מן הבכורה. רש"י מצטט משפט הלקוח מהגמ' בב"מ (ע"ב) בקשר להלכות ריבית, עיי"ש. ויש לעמוד על כך, מדוע רש"י לא הביא דינא דמתני' בריש בכורות, שם תנן להדיא, שהלוקח עובר חמורו של נכרי וכו' והמשתתף לו והמקבל ממנו והנותן לו בקבלה – פטור מן הבכורה. אלא ע"כ, שרש"י בא ללמדנו דגבי בכורה יש חידוש מיוחד, דלא בעינן דווקא שותפות בבעלות, אלא די בכך שיש "יד נכרי באמצע", דכה"ג מיירי בב"מ שם, שאין לו חלק בבעלות הממונית אלא רק זכות ושיעבוד.

ע"פ זה ניתן להבין את תירוצו של הרשב"א על קושייתו על הירושלמי, לגבי חלת ארנונא. ונקדים:

בירושלמי במסכת חלה (פ"ג ה"ד) איתא:

מתני'. נכרי שנתן לישראל עיסה לעשות לו פטורה מן החלה... גמרא. מה בינה לעיסת ארנונא שמא אינה חייבת בחלה? (פני משה: הא בהדיא תנינן בתוספתא פ"ק: "עיסת ארנונא חייבת בחלה"). תמן ברשות ישראל הוא, שמא ימלך הגוי ליטלה. ברם הכא לדעתו היא תלויה.

ודייק הרא"ש בפרקין (סי' ה) מדברי הירושלמי: "ולישנא משמע, אף על גב דלא מצי מסלק ליה, מדקאמר שמא ימלך הנכרי שלא ליטלה".

ובפני משה שם ביאר את התירוץ בזה"ל:

תמן – בעיסת ארנונא, כל העיסה נחשבת ברשות ישראל, מפני דשמא ימלך הנכרי ליטלה, כלומר, דשמא ימלך המלך ולא יטול ממנו עיסה זו אלא עיסה אחרת. אבל הכא לדעתו של הנכרי היא תלויה, דבודאי יטול את העיסה שלו ולא יניחנה אצלו, ולפיכך היא פטורה.

ובס' הערוך (ערוך ארנון), ביאר שזה גופא הספק בגמ' דידן.

לעומת זאת, הגר"א בביאורו לירושלמי ביאר דמ"ש "לדעתו היא תלויה", היינו

דשמא הגוי יחליט שאינו לוקח את הבהמה אלא לוקח כסף.

מבואר, שהירושלמי סובר שעיסת ארנונא חייבת בחלה מעיקר הדין, ודלא כבבלי שהטעם שחייבת הוא רק משום דלית לה קלא. וא"כ הירושלמי חולק על הבבלי, וסובר שיש לחלק בין שותפות לבין שיעבוד, ודלא כבבלי הסובר שמעיקר הדין פטורה משום דסגי אף בזכות ושיעבוד כדי לפטור.

אך לפ"ז קשה מדוע לפי הירושלמי בהמת ארנונא אינה חייבת בבכורה, הרי גם שם יש לחוש שמא יימלך הגוי, דלא דמי לשותפות! ?

ואכן כבר נתקשה בזה הרשב"א בתשובה (ח"א סי' שמ), ותירץ בשני אופנים: א. באמת ייתכן שלירושלמי אף בהמת ארנונא חייבת. ב. המושג "יד נכרי באמצע" לא הוזכר לגבי חלה, אלא רק לעניין בכורה, ולכן אע"פ שחייבת בחלה, מ"מ בבכורה יש דין מיוחד שאף "יד נכרי" פוטרת, ואין צורך דווקא בשותפות. וז"ל הרשב"א:

ואי קשיא לך אם כן לדעת הירושלמי אפילו בהמת ארנונא תהא חייבת בבכורה דשמא ימלך הגוי שלא ליטלה. יש לתרץ דמאן לימא לן דבני מערבא סבירא להו דבהמת ארנונא פטורה? דילמא חייבת דהא מיבעא בעו לה בגמרינן ודלמא פשטוה בני מערבא דחייבת. אי נמי י"ל דשאני בכורה דכל שיד גוי באמצע לעולם פטורה. וכדאמרינן בפרק איזהו נשך (ב"מ ע"ב) גבי מתניתין דאין מקבלין צאן ברזל מישראל. למימרא דברשותא דמקבל קיימי. ורמינהי המקבל צאן ברזל מן הגוים ולדות פטורין מן הבכורה. אמר אביי הא דקבל עליה אונסא וזילא הא דלא קבל עליה אונסא וזילא. ורבא אמר הא והא דלא קביל עליה אונסא וזילא. והא דקתני ולדות פטורין מן הבכורה התם היינו טעמא כיון דאי לא משכח גוי לבהמה ואתי ותפיס בולד ואומר בן בהמתי הוא הוי יד גוי באמצע וכל יד גוי באמצע ולדות פטורין מן הבכורה. והכא נמי דכותה. וכל שכן דכיון דאלו מצטריך אתי ושקיל בין לבהמה בין לולד הוי יד גוי באמצע וטפי מיניה והילכך פטורה מן הבכורה.

ומבואר כנ"ל, דבבכורה יש חידוש מיוחד, ולכן רש"י נקט את דברי הגמ' בב"מ, דלא מיירי בשותפות.

אך יש להבין מדוע נוצר החילוק בין בכורה לבין חלה.

כאמור לעיל, בגמ' בבכורות מבואר, דאפילו אם יש חלק קטן השייך לגוי – פטורה מן הבכורה. ובעצם האי דינא צ"ע, מאי מהני שמקנה לגוי איבר אחד בבהמה, כגון האוזן, הרי קיי"ל דאף בכור בעל מום חייב להינתן לכהן?

כלומר: בחלה הדין הוא שאע"פ שיש כאן גם עיסה של הגוי – החלק השייך לישראל חייב בחלה (אם יש בו כשיעור חלה), וא"כ מדוע בבכורה לא אמרינן הכי, דסו"ס יש שיעור של חיוב?

ע"כ, אנו רואים מכאן בחוש שישנו הבדל מהותי בין חלה לבכורה.

מוכרחים לומר, שיש הבדל בין שותפות של גוי בחלה לבין שותפותו בבכורה: כאשר גוי משתתף בחלה – סיבת הפטור היא משום שחלת גוי פטורה מחלה, אך אין כאן פטור מוחלט לכל העיסה, ולכן אם יש בחלקו של הישראל שיעור חלה – חייב להפריש. אמנם בבכורה התחדש, ששותפות הגוי בבהמה מפקיעה את כל חיוב הבכורה מן הבהמה לגמרי.

מעתה אפשר לומר, שכאשר יש רק זכות ושיעבוד של הגוי – יהיה חילוק בין עיסה לבהמה. בעיסת ארנונא – כיוון שבהגדרה הקניינית שייכת העיסה לישראל, תתחייב בחלה. אך בבהמת ארנונא, אע"פ שהגוי טרם זכה בשום חלק ממשי בגוף הבהמה, מ"מ עצם הזכות שלו בבהמה יוצרת פטור מן הבכורה.

לכן לגבי חלה לא נאמר שיש פטור היכא שיד נכרי באמצע, אך בבהמה, שנתחדש שדי לפטור את כל הבהמה כאשר רק האוזן שייכת לנכרי – מה לי אוזן ומה לי שיעבוד.

בתורת כהנים פרשת אמור איתא, דבכור איתיה בשותפות, מדכתיב "בכורות בקרכם וצאנכם", כלומר ששותפות של ישראל בבהמה – אינה פוטרת. והתוס' ריש בכורות (ב ע"א, ד"ה והמשתתף) הקשו על כך:

ואם תאמר: תיפוק לי מדאיצטריך בישראל למעוטי שותפות של עובד כוכבים, מכלל דשותפות ישראל חייב?

מיישב הגרי"ז ע"פ הנ"ל: לולי הפסוק ממנו למדו בת"כ שאף בכור של שותפין חייב בבכורה, הו"א שפטור, משום שכיוון שהתורה חידשה שבגוי די בשיעבוד ולאין צורך דווקא בשותפות, הו"א שהחידוש המיוחד שאף זכות ושיעבוד פוטרת מן הבכורה – נאמר רק בגוי, אך הדין הפשוט ששותפות פוטרת – נאמר אף בישראל. קמ"ל דבישראל תמיד חייב, אע"פ שיש שותפות בבהמה.

ביארנו א"כ את דברי הירושלמי, דאע"פ דשותפות פוטרת בין בעיסה בין בבהמה, מ"מ החידוש המיוחד ששיעבוד פוטר – חודש רק גבי בהמת ארנונא ולא בעיסת ארנונא.

אלא דמעתי יש לברר מהי דעת הבבלי, שהרי לפי הבבלי אין חילוק מהותי בין עיסה לבהמה, דבתרווייהו פטורה מעיקר הדין בארנונא, ורק משום דעיסה לית לה קלא – חייבת.

ובקוב"ש (שם) עמד בזה וכתב, דמ"ש שמעיקר הדין עיסת ארנונא פטורה לולי דלית לה קלא, היינו דווקא היכא דלא מצי מסלק ליה בזווי, דבכה"ג חייבת רק משום מראית עין. אך באמת היכא דמצי מסלק ליה בזווי – חייבת מעיקר הדין.

אבל אחר המחילה, עדיין אין זה ברור כל צרכו, דלדעת הירושלמי סו"ס אף היכא דלא מצי מסלק ליה – אין כאן שום זכייה אלא רק שיעבוד, וא"כ אף בכה"ג צ"ל חייבת בחלה מעיקרא דדינא?

לכן מוכרחים אנו לומר שלשיטת רבא, אין חילוק בין חלה לבכורה, אך צריך לבאר הסברא בזה. ונבאר ע"פ מ"ש הגר"א פומרנצ'יק בספרו תורת זרעים (חלה פ"ב מ"ד).

במשנה שם איתא: "העושה עיסתו קבים ונגעו זה בזה פטורים מן החלה עד שישוכו רבי אליעזר אומר אף הרודה ונותן לסל הסל מצרפן לחלה".

קיי"ל, ששיעור החיוב בחלה הוא חמשת רבעים קמח. בפ"ג דחלה (מ"ז) תנן: העושה עיסה מן החיטין ומן האורז – אם יש בה טעם דגן חייבת בחלה, ואם אין בה טעם דגן – פטורה מן החלה. וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סי' שכד סע"ט). מבואר, שחיוב הפרשת חלה תלוי בטעם, ולכן אף אם הרוב אורז והמיעוט דגן – חייבת בחלה אם יש טעם דגן. והדבר תמוה, דהא בעינן חמשת רבעים קמח, והכא אין שיעור קמח, וא"כ אף אי נימא דהטעם לא התבטל, מ"מ רובו אורז ולא דגן?

עוד יש להקשות: הר"ש משאנץ (ריש כלאים) מביא תוספתא (פ"ב דחלה, הובא בירושלמי פ"ד דחלה). קיי"ל דכל חמשת מיני דגן חייבים בחלה, והיתר פטורים. הלכה נוספת: חיטים ושעורים הם כלאים זה בזה, אך כוסמת אינה כלאים עם חיטה או שעורה, שהיא גם מין חיטים וגם מין שעורים. ובתוספתא מבואר: "קב חטין וקב שעורין וקב כוסמין – הרי אלו מצטרפין, כשהוא תורם, תורם מכל אחד ואחד, שאין תורמין ממין על שאינו מינו. חצי קב חטים וחצי קב שעורים וחצי קב כוסמין – נוטל מן הכוסמין". כותב על כך הר"ש:

וי"ל, דגבי חלה תלוי הטעם לפי שעיסותיהן דומות זו לזו... ועוד יש לפרש דכשיש בכל אחד בפני עצמו כדי חיוב חלה אין תורמין ממין על שאינו מינו, וכן מוכח בתוספתא דחלה (הג"ל)... ונראה, דזהו הטעם דה' רבעיות קמח חייבים בחלה, ומיירי כגון שהג' מינין נושכין כולן זה בזה שכל אחד נושך בשני המינין

משום הכי ברישא תורם מכל מין ומין כיון שהשנים אחרים מחויבין בלא השלישי אבל בסיפא דבעי כולהו לצרף נוטל מן הכוסמין שעיסתו דומה לשנים.

ומיהו יש לפרש, דרישא וסיפא שהכוסמין באמצע, וכדפרשינן שהכוסמין מצטרפין עם החטין ומצטרפין עם השעורין. הלכך, ברישא, שיש בכל אחד קב מצטרפין לחייב החטין בלא השעורים והשעורים בלא החטין ותורם מכל אחד ואחד שאין תורמין ממין על שאינו מינו. אבל סיפא, דליכא אלא חצי קב בכל אחד ליכא שיעור עד שיצטרפו שלשתן, ונמצא דכוסמין ששניהם מצטרפין עמהן חייבין, וחטין ושעורין דאין מצטרפין זה עם זה פטורין.

יוצא, במקרה של חצי קב מכל סוג – דין מוזר: הכוסמים חייבים בחלה, אך החיטים והשעורים פטורים מחלה, כי אינם מצטרפין זה עם זה. והדבר תמוה, מדוע צריך להפריש מהכוסמים, הרי בהם לכשעצמם אין שיעור, והם מצטרפים למינים הפטורים מן החלה – לחיטים והשעורים, שאינם מצטרפים זה עם זה?! ?

מביא התורת זרעים בשם הגר"ח, דמוכח מכאן דלא אכפת לן שיש כאן רק חצי קב החייב בחלה, משום דסו"ס יש כאן שם של עיסה. ולכן, כיוון שהעיקר הוא שיהיה שם של עיסה של חמשת רבעים קמח – חייב להפריש חלה מהחלק של הכוסמים (שמצטרף).

וה"נ כאשר יש עיסת חיטים ואורז ויש טעם דגן – אע"פ שאין כאן חמשת רבעים של מיני דגן, מ"מ יש שם של עיסה, וממילא מתחייב להפריש מהחלק של מיני הדגן.

אלא דא"כ יש להקשות, דכאשר יש לנכרי חלק בעיסה, לפי דברי הגר"ח היה צריך להתחייב בחלה, משום שיש כאן עיסה של חמשת רבעים קמח, ומאי אכפת לן שיש חלק של הגוי, הרי סו"ס חלקו של הישראל חייב בחלה, ואע"פ שאין בו כשלעצמו שיעור. והרי משנה מפורשת היא שעיסה זו פטורה (כאשר אין בחלקו של הישראל לבד שיעור חלה)?

אע"כ, שגם בחלה נאמר הדין דכל היכא דיד נכרי באמצע – לא רק שחלקו שלו פטור מחלה, אלא שזכותו בחלה פוטרת אף את החלק של הישראל. ולא דמי לעיסה של כוסמין וחטין ושעורין, או של חיטין ואורז, ששם הפטור אינו פוטר את כל העיסה.

אך א"כ מדוע כאשר יש לישראל שיעור של חיוב חלה בעיסה – העיסה אינה נפטרת? צריך לומר, שכאשר ישנו שיעור של חיוב חלה לישראל לבדו – כיוון שאפשר לפצל את העיסה לשניים, ויהיה כאן חמשת רבעים קמח של הישראל – חייבת בחלה. משא"כ בבהמה לא שייך לחלקה לשני חלקים, ולכן שם אפילו אם יש חלק באוזנה –

פטורה.

ויוצא מכל הנ"ל, שההגדרות בעיסה ובבהמה שוות הן לדעת הבבלי.

וא"כ יש לברר מה סובר הירושלמי?

אפשר לומר שיש מחלוקת מהותית בין הירושלמי לבבלי, דס"ל לירושלמי שאין כלל את הדין שיד נכרי באמצע פוטרת מחלה. אך לפ"ז צ"ע מדוע בעיסת אורז וחיטה יחד – אם יש טעם דגן מתחייבת העיסה בחלה, ואילו בעיסה שיש בה שותפות עם גוי – לא אמרינן שחלקו של הגוי מצטרף עם חלק הישראל כדי שיהיה שם של עיסה.

וצ"ל, שגם לדעת הירושלמי, עיסה שיש בה שותפות של נכרי פטורה, לא דמיא לעיסה שיש בהב אורז. בעיסה שיש בה אורז – החלק של האורז אינו חייב בחלה, אך עכ"פ הוא חלק מהעיסה ומצטרף לחלק של החיטה. אך בעיסה שיש בה שותפות של נכרי – אין כאן רק גדר של "אי חיוב בחלה", אלא השותפות מפקיעה את כל חיוב החלה בחלקו של הגוי, ולכן אינה מצטרפת ל"שם של עיסה" ביחד עם חלקו של הישראל.